

⁶ Аваков М. Правопреемство освободившихся государств. – М.: Междунар.отношения, 1983. – 206 с.

⁷ Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії: Підручник для студ. вищ. навч. закладів, що навчаються за спец. «Міжнародне право», «Міжнародні відносини» / В. Г. Буткевич (ред.). – К.: Либідь, 2002. – 608 с.

⁸ Mosler H. Öffentliches Recht und Völkerrecht, Band 22, Nr 1-2, Mdrz, 1962.

⁹ Дмитрієв А. І., Муравйов В. І. Міжнародне публічне право: Навч. посіб. / Київський ун-т права; Інститут міжнародних відносин Київського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка / Ю. С. Шемшученко (відп. ред.), Л. В. Губерський (відп. ред.). – Стереотип. вид. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 638 с.

¹⁰ Сперанская Л. В. Вказана праця.

¹¹ Oppertmann T. Die Endphase des Algerienkonfliktes 1959–1962 // Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, Band 23, Nr 1, April 1963 R.

¹² <http://law-science-2.org.ua/index.php?id=9779378905>

¹³ Там само. – <http://law-science-2.org.ua/index.php?id=9779378905>

¹⁴ Аваков М. Правопреемство освободившихся государств. – М.: Междунар.отношения, 1983. – 206 с.

¹⁵ <http://law-science-2.org.ua/index.php?id=9779378905>

¹⁶ Там само. – <http://law-science-2.org.ua/index.php?id=9779378905>

¹⁷ Там само. – <http://law-science-2.org.ua/index.php?id=9779378905>

¹⁸ Там само. – <http://law-science-2.org.ua/index.php?id=9779378905>

¹⁹ <http://www.cis.minsk.by/main.aspx?uid=6538>

²⁰ Аваков М. Вказана праця.

²¹ Там само. – <http://www.cis.minsk.by/main.aspx?uid=6538>

²² Там само. – <http://www.cis.minsk.by/main.aspx?uid=6538>

²³ Там само. – <http://www.cis.minsk.by/main.aspx?uid=6538>

Резюме

Визнання як повсталोї та воюючої сторони пов'язано не стільки із застосуванням законів і звичаїв війни, скільки із здійсненням міжнародної правосуб'єктності повсталою стороною в громадянських і національно-визвольних війнах. Визнання як воюючої сторони може мати місце і під час національно-визвольної війни, і після її закінчення, що юридично оформлюється спеціальною міжнародною угодою (серією угод) про визнання.

Ключові слова: визнання, визнання повсталі сторони, визнання воюючої сторони, легітимація, міжнародна правосуб'єктність, угода про визнання.

Резюме

Признание как восставшей и воюющей стороны связано не столько с применением законов и обычаев войны, сколько с осуществлением международной правосубъектности восставшей стороной в гражданских и национально-освободительных войнах. Признание в качестве воюющей стороны может иметь место как в ходе национально-освободительной войны, так и после ее окончания, что юридически оформляется специальным международным договором (серией договоров) о признании.

Ключевые слова: признание, признание восставшей стороны, признание воюющей стороны, легитимация, международная правосубъектность, договор о признании.

Summary

Recognition of insurgency and belligerency is connected not so much with the application of the laws and customs of war, but to a higher extent – with the fulfillment of the international legal personality by the insurgency in civil and national liberation wars. Recognition as a belligerency can take place both during the national liberation war and after it is finished by issuing a special international agreement (a number of agreements) on recognition.

Key words: recognition, recognition of insurgency, recognition of belligerency, legitimation, international legal personality, agreement on recognition.

Отримано 21.07.2010

М. В. ГРУШКО

*Мальвіна Валеріївна Грушко, асистент кафедри
Одеської національної юридичної академії*

ЗАХИСТ ПРАВ ЖІНОК-ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Порушення прав людини в умовах збройного конфлікту є порушенням основних міжнародних принципів права в галузі прав людини й гуманітарного права, закріплених у міжнародно-правових документах.

У той час як останнє десятиліття характеризувалося врегулюванням деяких найбільш великих конфліктів у світі, інші конфлікти продовжували жевріти й розпалюватися, а нові конфлікти виникати. Між-

народне гуманітарне право прагне пом'якшити наслідки конфліктів, зобов'язуючи воюючі сторони захищати осіб, які не беруть або перестали брати участь у воєнних діях. Як старі, так й нові конфлікти мають сталий характер і часом характеризуються вкрай високим рівнем людських страждань через те, що сторони конфлікту не дотримуються повною мірою своїх зобов'язань з питання захисту жертв цих конфліктів, а також щодо забезпечення виконання цього захисту.

У числі жертв збройних конфліктів знаходиться така категорія осіб як військовополонені. Особливо детального розгляду вимагає питання, пов'язане із захистом саме жінок-військовополонених. Необхідність глибокого та всебічного вивчення цієї проблеми зумовлена її винятковою важливістю з врахуванням статевий приналежності для захисту прав і свобод людини в період збройних конфліктів, а також для попередження порушень з боку учасників у таких конфліктах держав та їх військовослужбовців.

Діяльність держав все ще не відповідає продекларованим заявам і сучасним міжнародним нормам і стандартам з питань захисту військовополонених в умовах збройного конфлікту. На відкритих дебатах на тему «Жінки і мир і безпека: задоволення потреб жінок і дівчат у стійкому світі й безпеці в постконфліктних ситуаціях»¹, які відбулись 5 жовтня 2009 р. на засіданні Раді Безпеки ООН, було прийнято Резолюція 1889 (2009)², яка проголошує, що особлива увага повинна приділятися реагуванню на труднощі, з якими доводиться стикатись жінкам в постконфліктних ситуаціях.

Так, п. 2. Резолюції 1889 (2009) закликає всі сторони, які беруть участь у збройних конфліктах, повною мірою дотримуватись норм міжнародного права, що стосуються захисту жінок. Крім того, згідно з п. 3 цієї Резолюції рішуче засуджуються всі порушення норм міжнародного права, вчинені відносно жінок у ситуаціях збройного конфлікту та постконфліктних ситуаціях, висловлюється бажання до всіх сторін, які беруть участь у конфліктах, негайно припинити порушення й особливо відзначається відповідальність всіх держав за припинення безкарності та судове переслідування осіб, відповідальних за всі форми насильства, вчиненого відносно жінок у збройних конфліктах, включаючи зґвалтування та інші форми сексуального насильства.

Варто зупинитись на п. 13 Резолюції, в якому зазначається, що всі сторони, які беруть участь у процесі планування роззброєння, демобілізації та реінтеграції, повинні брати до уваги особливі потреби жінок, які пов'язані зі збройними силами та збройними групами. Водночас викликає певний інтерес п. 5, яким забезпечується надання у всіх доповідях країн Раді Безпеки інформації про наслідки збройного конфлікту для жінок і дівчаток, а також про їхні особливі потреби у постконфліктних ситуаціях та про перешкоди для задоволення цих потреб.

Тобто, якщо своєчасно надати відповідний захист специфічній категорії військовополонених, то можна сподіватись на зменшення потреб у наданні допомоги в подальшому «постконфліктному світобудуванні». Потреби жінок на ранньому етапі відновлення мають життєво важливе значення для розширення прав і можливостей жінок, які можуть сприяти ефективному «постконфліктному світобудуванню».

Серед наукових джерел, які стали важливим підґрунтям представленого дослідження в різний час й в різному контексті, є, передусім, праці як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, в яких розглядалися питання воєнного полону, зокрема: А. Б. Амелін, В. В. Альошин, І. Л. Арцибасов, С. Л. Єгоров, Р. Аби-Сааб, А. Г. Григор'єв, В. І. Лісовський, І. І. Котляров, Ф. І. Кожевников, Л. Д. Тимченко, А. І. Полтораєв, Л. І. Савинський, Г. М. Мелков, О. І. Тіунов, Ф. Кальсховен, В. М. Репецький, В. М. Лисик, М. В. Цюрупа, А. І. Дмитрієв та інші. Проте, до проблематики захисту жінок-військовополонених звертались лише деякі автори – Ф. Криль та В. Ю. Калугін.

Метою статті є аналіз міжнародно-правових документів, які надають захист жінкам-учасницям збройних конфліктів у випадку полонення їх супротивною стороною та визначення об'єму цього захисту для даної специфічної категорії військовополонених.

Участь жінок у військових діях не є новим явищем, адже впродовж століть багато з них більш-менш активно брали участь у війнах, вже не говорячи про сучасні збройні конфлікти, де жінка-комбатант нерідкісний випадок. Разом із тим, аж до XIX ст. участь жінок у військових діях було винятковою подією.

У зв'язку з тим, що до початку Першої світової війни кількість жінок, які безпосередньо брали участь у воєнних діях, було незначним, необхідність в їх особливому захисті не відчувалась. У разі поранення жінки користувались захистом відповідно до положень Женевської конвенції 1864 р. про поліпшення участі поранених і хворих воїнів під час сухопутної війни. У тих випадках, коли жінки ставали військовополоненими, на них поширювалося Положення, яке додається до Гаазьких конвенцій 1899 і 1907 рр. про закони і звичаї сухопутної війни.

Поряд з такими широко відомими історичними особами, як шведська королева Христина, російська імператриця Катерина II і англійська королева Єлизавета I, які очолювали одночасно й державу й армію, багато інших жінок також вирізнялися в боях. Всім добре відомий приклад Жанни Д'арк – жінки-воїна.

Під час Першої світової війни у Німеччині, наприклад, жінки, хоча й не входили безпосередньо до складу бойових підрозділів, вносили свій внесок у боротьбу за перемогу. Крім роботи на військових заводах вони виконували численні завдання поблизу лінії фронту, працювали в службах постачання й на складах військового майна.

В Англії жінки теж брали участь у цій війні в якості оплачуваних і неоплачуваних цивільних службовців або в допоміжних частинах військових формувань – у Жіночій допоміжній службі сухопутних військ, у Жіночій допоміжній службі військово-морських сил і в Королівській жіночій службі військово-повітряних сил³, інші працювали в якості медичних сестер, сестер милосердя.

Жінки користуються захистом як особи зі складу збройних сил у тому випадку, якщо вони захоплені в полон ворогом і знаходяться під вартою, так і представники цивільного населення у випадку інтернування. Однак право визнає необхідність надання жінкам особливого захисту⁴ відповідно до їхніх особливих потреб.

Починаючи з 1929 р. міжнародне гуманітарне право надає жінкам саме особливого захисту. Цього року держави, які прийняли Женевську конвенцію про поводження з військовополоненими, спробували врахувати нове явище, а саме, участь досить великого числа жінок у війні 1914-1918 рр.⁵ Цей міжнародно-правовий документ містив два положення ст.ст. 3 і 4, які могли мати важливе значення для положення жінки-комбатанта в умовах полону. Зазначені статті закріплюють перші принципи поводження з жінками-військовополонянками, а саме про те, що «До жінок слід відноситись з усією повагою відповідно до їх статі» (ст. 3) та «Відмінність в поводженні з військовополоненими припустимі лише в тому випадку, якщо такі відмінності засновані на військовому званні, стані фізичного або психічного здоров'я, кваліфікації або статі тих, хто користується їх перевагами» (ст. 4). Згодом принцип поваги відповідно до статевої належності, який міститься в ст. 3 стає доповненням основного принципу рівності чоловіків і жінок, що знаходить своє місце в подальших міжнародно-правових актах гуманітарного характеру.

Під час Другої світової війни жінки почали активніше брати участь у воєнних діях. У Німеччині, починаючи з 1943 р. 300 тис. жінок служили в резервних частинах, 20 тис. – у військово-морських сил, 130 тис. – у військово-повітряних силах. Радянські жінки входили до особового складу всіх служб і підрозділів в якості снайперів, стрільців, пілотів, штурманів, артилеристів. Близько мільйона радянських жінок брали участь у бойових діях, з них 800 тис. перебували в складі збройних сил і 200 тис. у партизанському русі, що склало 8 % від загальної чисельності збройних сил⁶.

12 серпня 1949 р. в Женеві на Дипломатичній конференції були прийняті чотири Конвенції, серед яких була й III Конвенція про поводження з військовополоненими⁷ (далі – III Конвенція), яка містить 9 статей щодо положення жінок. Конвенція проголосила повагу, гарантовану людині за будь-яких обставин, як основоположний принцип, та, відповідно, визнаний міжнародним правом. Вперше III Конвенція проголосила диференційний підхід щодо положення жінок-військовополонених

Україною зазначена Конвенція ратифікована з застереженнями Указом Президії Верховної Ради УРСР від 03.07.1954 р.⁸. Проте, Законом від 08.02.2006 р. «Про зняття застережень України до Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року» були зняті застереження до статей 10, 12, 85 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949 року⁹.

Згодом у 1977 р. були ухвалені два Додаткових протоколи до Женевських конвенцій 1949 р., що стосуються захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Додатковий протокол I), та збройних конфліктів не міжнародного характеру (Додатковий протокол II).

Для того, щоб в разі захоплення в полон жінки вважалися комбатантами, які в подальшому мають право на статус військовополонених, вони повинні відповідати певним умовам, зокрема, входити до складу збройних сил сторони в конфлікті.

Проте до сьогоднішнього дня призв'язок жінок до збройних сил як комбатантів зазвичай широко не практикувався. У зв'язку з визнанням принципу рівноправності чоловіків та жінок за ознакою статі не є виключеною можливість того, що все більше жінок, будуть брати участь у воєнних діях. Можна відзначити Ізраїль, єдину країну з обов'язковою військовою службою для жінок.

Міжнародне гуманітарне право надає також право на статус військовополоненого тим, хто бере участь у спонтанних масових збройних виступах (населення неокупованої території, яке при наближенні ворога стихійно з власної ініціативи стає до зброї для боротьби з військами, що вторгаються, ще не сформоване у регулярне військо), якщо воно відкрито носить зброю та дотримується законів та звичаїв. Відповідно до ч. А п. 4 ст. 4 III Женевської конвенції таке ж право надається особам, які не є комбатантами та належать до однієї з наступних категорій:

– особи, які йдуть за збройними силами, але не входять безпосередньо до їх складу безпосередньо, зокрема, постачальники, військові кореспонденти;

– цивільні особи, що входять до складу екіпажу військових літаків;

– особовий склад робочих загонів або служб, на яких покладено

– побутове обслуговування збройних сил за умови, що вони отримали на це дозвіл від тих збройних сил, які вони супроводжують та мають посвідчення особи відповідного зразка.

Жінки, безумовно, можуть бути включені до кожної вище переліченої категорії.

Існують й інші категорії осіб, які, хоча й не одержують статус військовополоненого у випадку їх полонення, проте мають право на таке саме поводження, як й з військовополоненими. До них належать:

– особи, інтерновані на розсуд держави, що окупує, які належать або належали до збройних сил окупованої країни;

– особи, які підлягають інтернуванню відповідно до міжнародного права, відповідно до дипломатичної та консульської практики і договорів (ст. 4 III Женевської конвенції);

– медичний і духовний персонал (ст. 33 III Женевської конвенції), що належить до некомбатантів в особовому складі збройних сил.

Медичний персонал збройних сил містить у собі велику кількість жінок, зокрема, медичних сестер.

Вищезгадані міжнародно-правові акти встановлюють загальний захист для даної специфічної групи військовополонених.

Як згадувалось вище, міжнародне гуманітарне право юридично закріплює основний принцип рівності чоловіків і жінок, розробляючи його в пунктах, що забороняють дискримінацію. А саме ст. 16 III Женевської конвенції і ст. 75 Додаткового протоколу I, а також ст. 4 Додаткового протоколу II передбачають поведінку без будь-якої несприятливої різниці, заснованої на ознаках статі. Вказується також, що з жінками слід поводитись у всіх випадках не гірше, ніж з чоловіками. Це означає, що жінки користуються всіма правами та свободами, які надаються спеціальним міжнародним актом – Конвенцією про поведінку з військовополоненими. Відповідно до цього забороняються будь-які дискримінаційні заходи, які витікають із застосування Конвенції. Тобто жінки-військовополонені володіють правом на захист прав і свобод, як й військовополонені чоловіки.

Принцип рівного поведінку доповнюється ще одним принципом, який декларує, що «до жінок слід відноситись з усією повагою відповідно до їх статі» (ст. 14 III Женевської конвенції). Особливо потрібно звернути увагу на те, що досі III Женевська конвенція не містить юридичного визначення цієї особливої поваги, але незалежно від статусу, що надається жінкам, воно включає певні поняття, такі, як фізіологічні особливості, честь і моральність, вагітність і пологи.

Крім того, у III Женевській конвенції зазначається, що з військовополоненими взагалі слід поводитись гуманно, забороняється спричиняти їм фізичні каліцтва або піддавати медичним і науковим експериментам, якщо це не виправдано медичними міркуваннями на користь даної особи. Особливо звертається увага, що військовополонені не повинні без необхідності наражатися на небезпеку в очікуванні евакуації із зони бойових дій. Для відправлення релігійних обрядів потрібно виділити відповідні приміщення (ст. 34 III Женевської конвенції).

Важливе місце в проблемі про поведінку з військовополоненими займає питання про умови та межі застосування до них кримінального і дисциплінарного покарання, в тому числі з врахуванням статті винної особи. III Женевська конвенція виходить із принципу рівності поведінку. Так, згідно зі ст. 88 III Женевської конвенції військовополонені не повинні піддаватися суворішим покаранням або суворішому поведінку під час відбування покарання, ніж чоловіки і жінки зі складу збройних сил держави, що тримає в полоні, притягнені до відповідальності за аналогічні правопорушення. Інші положення III Женевської конвенції впливають із принципу диференційованого поведінку. Зокрема, у ст.ст. 97 і 108 наголошується, що жінки-військовополонені, які відбувають кримінальне покарання або дисциплінарні стягнення, будуть утримуватися в приміщеннях окремо від чоловіків-військовополонених і будуть знаходитись під безпосереднім спостереженням жінок. Ст. 75 Додаткового протоколу I містить норму, яка тією чи іншою мірою повторює вищезгадані положення ст.ст. 25, 97 і 108 III Женевської конвенції.

Ніщо не може перешкодити державі, що тримає в полоні, встановити для жінок менш сувору систему відбуття дисциплінарних покарань, ніж для чоловіків, і при цьому в більш сприятливих приміщеннях. Така відмінність за ознакою статі не вважається такою, що суперечить загально визнаному принципу міжнародного гуманітарного права, що забороняє будь-яку дискримінацію.

Питання щодо застосування смертної кари стосовно жінок-військовополонених в Конвенціях нічого не сказано. Проте, для жінок як категорії цивільного населення щодо смертної кари міститься положення в Додатковому протоколі I завдяки впливу Міжнародного пакту про цивільні та політичні права 1966 р. У п. 5 ст. 6 Пакту зазначається, що відносно вагітних жінок смертний вирок не виконується. Згідно зі ст. 76 Додаткового протоколу I максимально можливою мірою сторони, які перебувають в конфлікті, повинні уникати винесення смертного вироку за правопорушення, пов'язані зі збройним конфліктом, стосовно вагітних жінок або матерів малолітніх дітей, від яких такі діти залежать. Смертний вирок за такі правопорушення не приводиться у виконання відносно таких жінок. Залишається лише чекати на прийняття подібної норми регулювання даного питання для жінок-військовополонених.

Особливі додаткові гарантії надаються вагітним жінкам та матерям малолітніх дітей¹⁰. Так, у випадку міжнародного збройного конфлікту справи вагітних жінок і матерів малолітніх дітей, від яких такі діти залежать, і які піддаються арешту, затриманню або інтернуванню з причин, пов'язаних зі збройним конфліктом, розглядаються в першочерговому порядку. Даним положенням автори Додаткового протоколу I прагнули забезпечити правову основу для якнайшвидшого за можливості звільнення вагітних жінок та матерів з малолітніми дітьми. Проте авторам Додаткового протоколу не вдалося ввести абсолютну заборону винесення смертного вироку вагітним жінкам і матерям малолітніх дітей у випадках міжнародного збройного конфлікту. Подібна заборона суперечила з деякими положеннями національних законодавств ряду країн¹¹. Проте міжнародне гуманітарне право рекомендує максимально можливою мірою уникати винесення таких вироків як для жінок-військовополонених, так і для жінок з категорії цивільного населення.

Як слушно відмічає В. В. Альошин, положення Протоколу I про арештованих, затриманих або інтернованих матерях, які мають залежних від них дітей, виходять з необхідності тримання матері і дитини разом. Крім того, автор скаржиться на те, що Протокол II не містить аналогічних норм, що є його суттєвим недоліком¹².

Подібні ж міркування покладені в основу Типової угоди з питання безпосередньої репатріації та госпіталізації в нейтральній країні поранених і хворих військовополонених, доданого до III Женевської конвенції¹³. Ця угода містить два пункти, які представляють особливий інтерес. А саме, пункт 7 розділу B передбачає госпіталізацію в нейтральних країнах вагітних жінок-військовополонених або матерів із грудними дітьми та малолітніми дітьми. Також пункт 3 f розділу A передбачає важливе положення щодо репатріації

жінок-військовополонених з важкими хронічними гінекологічними захворюваннями, вагітністю та пов'язаними з нею хворобливими явищами у випадку, якщо неможливою є госпіталізація до нейтральної країни.¹⁴ Ця угода містить гарантії, якими надається спеціальний захист особливій категорії військовополонених.

Нарешті, будь-яка особа, в тому числі й жінка, яка брала участь у воєнних діях, але не одержала статусу військовополоненого, повинна, в принципі, користуватися перевагами, наданими положеннями IV Конвенції про захист цивільного населення під час війни, за винятком випадків, коли ця особа затримана як шпигун або диверсант (ст. 5 IV Женевської конвенції). З такими особами також необхідно поводитись гуманно, і вони повинні користуватися основними гарантіями, передбаченими в ст. 75 Додаткового протоколу I.

Крім загального захисту, яким користуються жінки на тих самих підставах, що й чоловіки, мають право на особливий захист, заснований на диференційному підході.

Для найповнішої реалізації прав, військовополонені мають бути розділені по категоріях їх статевої належності. Так, принципове положення п. 2 ст. 14 III Женевської конвенції про те, що до жінок слід відноситись з усією належною їм статі повагою, знайшло відбиття в п. 4 ст. 25 цієї Конвенції, який, зокрема, проголошує, що у тих таборах, в яких поряд із чоловіками перебувають військовополонені-жінки, їм повинні бути забезпечені окремі приміщення для сну. Включення цього пункту було пов'язане з наявністю жінок в арміях воюючих сторін під час Другої світової війни. Ця норма означає, що такий поділ повинний бути ефективним, тобто доступ військовополонених-чоловіків до окремих приміщень для сну, відведених жінкам, повинен бути заборонений незалежно від згоди або незгоди останніх. Держава, що тримає в полоні, відповідає за ефективне застосування цього положення. Даний абзац стосується лише приміщень для сну, місця розміщення військовополонених в цілому не обов'язково повинні бути роздільними. Жінки перебувають під безпосереднім наглядом жінок¹⁵. Однак Держава, що тримає в полоні, може надавати роздільні місця розміщення, якщо вважає, що це є необхідним й сприяє виконанню інших вимог Конвенції відносно жінок-військовополонених¹⁶.

Міжнародне гуманітарне право містить особливі положення, які передбачають різні ситуації, в яких можуть опинитися жінки. Ці положення мають в одних випадках загальний характер («без якої-небудь дискримінації через стать...»), в інших – більш конкретний (окремі приміщення для сну, окремі місця розміщення). Проте, з цього не слід робити висновок про те, що принцип диференційованого поводження не застосовується в тих випадках, коли на нього немає спеціального посилання (захист від образ і цікавості юрби, допити, обшуки, одяг, інтелектуальна діяльність, дозвілля, трудова діяльність, умови для переміщення, представники ув'язнених, встановлення особи). Точна вказівка повинна підкреслити важливість застосування принципу, а не обмежити його дію. Диференційований підхід має забезпечуватись жінкам навіть у тих випадках, коли на нього немає конкретного посилання.

У відповідності до ст. 29 III Женевської конвенції у всіх таборах, в яких містяться жінки-військовополонені, для них повинні надаватися окремі санітарні умови. Питання про санітарні умови надзвичайно важливе в плані підтримки чистоти та гігієни в таборах. Конструкція цих установок повинна бути такою, яка б могла забезпечувати дотримання правил пристойності та чистоти, та їх повинно бути досить багато. Зрозумілим, є те, що елементарні правила пристойності вимагають забезпечення жінок-військовополонених окремими зручностями.

Що стосується обшуку військовополонених, то диференційоване поводження спеціально не згадується (ст. 8 III Женевської конвенції), що призводить до проблеми реалізації на практиці. Проте, виходячи з очевидних міркувань безпеки, у момент захоплення військовополоненого необхідно негайно обшукати. У цих умовах не завжди можна знайти жінку для проведення обшуку, тоді як в умовах інтернування цивільних осіб, коли немає такого поспіху, це зробити можна.

Відносно роботи військовополонених принцип особливого поводження з жінками згадується у абз. 1 ст. 49 III Женевської конвенції. В якій, зокрема, вказується, що держава, яка тримає в полоні, може використовувати працездатних військовополонених в якості робочої сили лише з врахуванням їх віку, статті, звання, а також фізичних здібностей.

Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 р.¹⁷ ратифіковано згідно із Указом Президії Верховної Ради УРСР від 18.08.1989 р. № 7960-XI.¹⁸ Дата підписання Україною – 12 грудня 1977 р. Набуття чинності для України зазначеного Протоколу 25 липня 1990 р.

У випадку збройного конфлікту, який не носить міжнародного характеру, захоплені в полон комбатанти, в тому числі й жінки, не мають права на статус військовополонених, але мають право на основні гарантії, передбачені в ст. 4 Додаткового протоколу II.

Підсумовуючи наведене, слід зазначити, що жінки, які беруть участь у воєнних діях, так само як й чоловіки перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права з того моменту, коли вони потрапляють під владу противника.

Жінки як військовополонені належать до вразливої категорії жертв збройних конфліктів та їх наслідків. Останніми роками помітно зменшився інтерес до питання захисту жінок-військовополонених. Значною мірою це призвело до слабого висвітлення подій, які відбуваються за кордоном, пов'язаних з дотриманням їх прав під час полонення, що повинно викликати серйозне занепокоєння міжнародного співтовариства.

Постає проблема заповнення прогалін в міжнародному праві щодо правового положення жінок-військовополонених шляхом впровадження відповідних норм у національне законодавство. На жаль, в

українському законодавстві майже відсутні норми про поведження саме з жінками-військовополоненими в період збройних конфліктів з врахуванням особливої категорії полонених. Тому є підстави для постановки питання про розробку, наприклад, правил обміну саме жінок як полонянок або звільнення воюючими сторонами, з огляду на обставини їх здоров'я, як у документі міжнародного, так і національного характеру.

Міжнародне гуманітарне право, безумовно, надає жінкам той мінімум захисту, якого потребує ця категорія полонених. На них поширюється дія як положень, які передбачають загальний захист жертв війни, так і спеціальний захист. Однак, незважаючи на формальне закріплення питань поліпшення становища жінок-військовополонених, залишається проблема їх фактичного дотримання, оскільки сьогодні жінки є найменш захищеними саме під час збройних конфліктів.

Міжнародний Комітет Червоного Хреста дійшов висновку, що саме жінки, позбавлені волі піддаються найбільшій небезпеці під час їхнього арешту або захоплення в полон, а також наступним за цим допиту, починаючи від погрозо звалтування з метою домогтися «свідчень» до самої реалізації даної погрози.

Але, зауважимо, що успіх у поліпшенні цієї ситуації не буде досягнутий лише прийняттям нових правил без дотримання норм, які вже прийняті та діють. Відповідальність за застосування норм, які забезпечують особливий захист жінок, та у зв'язку з цим всіх норм міжнародного гуманітарного права є колективною. Проте, це стосується в першу чергу та найбільшою мірою держав, які підписали Женевські конвенції 1949 р., зокрема, III Женевську конвенцію про поведження з військовополоненими та Додаткові протоколи до них 1977 р. та які зобов'язались дотримуватися і забезпечувати дієвість цих норм.

¹ Дебати на тему «Жінки і мир і безпека: задоволення потреб жінок і дівчат у стійкому світі й безпеці в постконфліктних ситуаціях». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/russian/events/women/sc/>.

² Резолюція 1889 (2009), прийнята Радою Безпеки на її 6196-м засіданні 5 жовтня 2009 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/russian/document/scresol/res2009/res1889.htm>.

³ Криль Ф. Международное гуманитарное право о защите женщин / Ф. Криль; Международный Комитет Красного Креста. – М.: МККК, 1994. – С. 17-18.

⁴ Линдсей Ш. Женщины и война: содержание женщин под стражей во время войны / Ш. Линдсей // Международный журнал Красного Креста: збірник статей. – 2001. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.icrc.org/web/rus/siteserver0.nsf/html/irrc-841-844-2001/\\$File/12_IRRC_842_Lindsey_RUS.pdf](http://www.icrc.org/web/rus/siteserver0.nsf/html/irrc-841-844-2001/$File/12_IRRC_842_Lindsey_RUS.pdf).

⁵ Криль Ф. Вказана праця. – С. 3.

⁶ Криль Ф. Вказана праця. – С. 18.

⁷ Конвенція про поведження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_153.

⁸ Про ратифікацію Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року про захист жертв війни: Наказ Президії Верховної Ради УРСР від 03.07.1954 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=114%E0-03>.

⁹ Про зняття застережень України до Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року: Закон України від 08.02.2006 р. // Відомості Верховної Ради. – 2006. – № 22. – Ст. 198.

¹⁰ Денисов В., Белоусов М. Важливий етап у розвитку міжнародного гуманітарного права / В. Денисов, М. Белоусов // Радянське право. – 1978. – № 7. – С. 99.

¹¹ Яцетюк О. Н. Защита женщин и детей в международном гуманитарном праве // О. Н. Яцетюк // Международное публичное и частное право. – 2007. – № 5. – С. 18.

¹² Алешин В. В. Международное право вооруженных конфликтов. / В. В. Алешин. – М.: Юрлитинформ, 2007. – С. 139.

¹³ Калугин В. Ю. Курс международного гуманитарного права / В. Ю. Калугин. – Минск : Тесей, 2006. – С. 192.

¹⁴ Криль Ф. Вказана праця. – С. 22.

¹⁵ Аль-Арражи Моххамед Хайтем Ахмед. Проблема защиты прав отдельных категорий лиц в период международных вооруженных конфликтов / Аль-Арражи Моххамед Хайтем Ахмед // Право и политика. – 2008. – № 10. – С. 2464.

¹⁶ Калугин В. Ю. Вказана праця. – С. 191.

¹⁷ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_199.

¹⁸ Протокол ратифіковано Указом Президії Верховної Ради УРСР від 18 серпня 1989 р. № 7960-XI – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=7960-11>.

Резюме

У статті порушується питання захисту жінок-учасників воєнних дій у випадку полонення. Дається аналіз міжнародно-правових актів, які регулюють поведження з жінками-військовополоненими. Автор робить висновок про необхідність усунення прогалин у міжнародному гуманітарному праві щодо правового положення жінок-військовополонених шляхом прийняття нових норм, які б відповідали вимогам особливого гуманітарного захисту специфічної категорії військовополонених.

Ключові слова: військовополонені, жінки-військовополонені, воєнний полон, міжнародні збройні конфлікти, Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 р., Женевська конвенція про поведження з військовополоненими 1949 р., Додаткові протоколи I і II 1977 р., міжнародне гуманітарне право.

Резюме

В статті піднімається питання захисту жінок-учасниць військових дій в разі потрапляння в полон. Дана аналіз міжнародно-правових актів, що регулюють поводження з жінками-військовими полонними. Автор дійшов висновку про необхідність заповнення прогалин в міжнародному гуманитарному праві в стосовно правового положення жінок-військових полонних шляхом прийняття нових норм, що відповідають вимогам особливої гуманитарної захисту спеціалізованої категорії військовополонних.

Ключевые слова: військовополонні, жінки-військовополонні, військовий полон, міжнародні озброєні конфлікти, Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 г., Женевська конвенція про поводження з військовополонними 1949 г., Додаткові протоколи I та II 1977 г., міжнародне гуманитарне право.

Summary

The article raises the question of protection of women as participants in military actions in case of being captured. It gives analysis of international legal instruments governing the treatment of female prisoners of war. Conclusions are made about the need to fill gaps in international humanitarian law regarding the legal status of women prisoners by adopting new standards-compliant special humanitarian protection of specific categories of prisoners of war.

Key words: prisoners, women prisoners of war, military captives and international armed conflicts, the Geneva Convention for the Protection of War Victims, 1949., Geneva Convention on the Treatment of Prisoners of War, 1949. Additional Protocols I and II, 1977., International humanitarian law.

Отримано 17.05.2010

Н. С. МЕЛЬНИК

Надія Сергіївна Мельник, аспірант Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ОСНОВНІ ЕТАПИ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ МОП

Міжнародна організація праці з моменту її виникнення і до недавнього часу зазнала значної еволюції, як і відповідні нормативно-правові інститути ринкової економіки. Після першої світової війни ринкова економіка перейшла в стадію розвитку монополістичного капіталізму, в якому з'явилися нові суб'єкти господарювання – монополії. Останні не лише виявляли інтерес до централізованого врегулювання трудових правовідносин, а й до відповідної легітимації останніх на рівні міжнародного права. Адже транснаціональний характер діяльності монополій зумовлював їх зацікавленість у збереженні стабільних умов економічного відтворення в різних країнах із різним рівнем соціально-економічного розвитку. Для цього використовувалися інструменти новостворюваного європорядку, побудованого країнами-переможцями в першій світовій війні.

В МОП з самого початку проглядалися дві тенденції: *монополістичний корпоративізм та профспілковий комунітаризм*. Перша тенденція виражала інтереси власників виробництва і інтегрувалася із консервативним політичним курсом відповідного уряду (групи урядів). Більша частина проблем нормативно-правового врегулювання трудових відносин окреслювалася для цієї групи суб'єктів недостатністю техніко-економічної розвиненості та політичною відсталістю певних країн.

Друга тенденція виражала інтереси новозароджуваного середнього класу, який здійснював представництво через профспілки і представляв потенційний курс руху європейських держав до держави добробуту (соціальної держави). Перша тенденція на міжвоєнний період домінувала над другою, але була тісно переплетена із різними чинниками становлення громадянського суспільства в англо-американських країнах, центрі Європи та в малих європейських країнах. Центр (ядро) капіталістичної системи на той час утворювалося переважно країнами Америки та центру Європи (в інших субрегіонах Європи – на Півдні та Сході капіталізм був розвинений меншою мірою).

Основою дослідження є роботи українських, російських, французьких, американських та німецьких авторів, зокрема: Е. Аметистова, Л. Ануфрієвої, М. Богуславського, А. Довгерта, Б. Жаркова, В. Звєкова, С. Іванова, І. Кисельова, Л. Лунца, О. Овсюка, М. Іссада, Г. Морозова, А. Камінського, О. Кілінського, В. Кісіля, Ф. Коллена, Х. Коха, Г. Феденяка та ін. Їх можна поділити на три великі групи.

А) *Роботи, що пов'язані із загально-теоретичною тематикою міжнародного трудового права та міжнародних організацій.* (переважно монографії, підручники та навчальні посібники з теорії міжнародного трудового права та міжнародних організацій,) дозволяють конкретизувати роль і місце МОП в системі міжнародних організацій, уточнити нормативно-правові засади її функціонування та визначити загальні схеми інституційного аналізу Генеральної Конференції МОП як нормотворчого органу МОП.

Б) *Роботи, що пов'язані із діяльністю власне МОП з точки зору її структурно-функціональної динаміки в різні історичні періоди.* Це коло джерел представлено переважно монографіями і статтями, присвя-

ченими аналізу діяльності МОП та її органів, а також дослідженням різних аспектів регулювання міжнародних трудових правовідносин через конвенції та рекомендації МОП як засадничі джерела права, створювані Генеральною Конференцією МОП.

В) *Роботи, що дозволяють здійснювати реконструкцію міжнародно-економічних, геополітичних, соціокультурних та інших чинників функціонування МОП.* Дані роботи дозволяють визначати різні супутні діяльності МОП міжнародно-інституційні та не інституційні детермінанти, які прямо чи опосередковано впливали на виконання МОП її функцій та відповідні структурні зрушення.

Метою статті є вирішення основних етапів становлення МОП в руслі двох конкуруючих ідеологічно-правових доктрин: монополістичного корпоративізму та профспілкового комунітаризму.

МОП є спеціалізованою соціальною установою ООН. Спеціалізованою установою прийнято вважати міжурядову самостійну міжнародну організацію, що пов'язана з ООН спеціальною угодою через ЕКОСОП (Економічною та соціальною радою). Такою установою вважається та, що відповідає наступним вимогам:

- організація має бути створена урядами (виключаються всі неурядові організації);
- повинна мати глобальний, універсальний характер (тобто, виключаються навіть регіональні міжурядові організації);
- організація має діяти в певній сфері міжнародної співпраці: економічній, соціальній, культурі, освіті, охорони здоров'я і тому подібних галузях);
- організація має підписати угоду з ООН про співпрацю, координацію і взаємодію з нею та іншими спеціалізованими установами, що координуються Економічною та Соціальною радою.

Головна мета спеціалізованих установ полягає у створенні стабільності і добробуту, необхідних для мирних і дружніх відносин між націями, що ґрунтуються на принципах рівноправності і самовизначення народів.

У преамбулі до Статуту МОП відзначається, що «всезагальний та міцний мир може бути встановлений тільки на основі соціальної справедливості»¹. Такого роду презумпція скеровувала діяльність МОП у бік відходу від класичних принципів ліберального капіталізму і задавала загальну тенденцію до міжнародно-правової гуманізації і соціалізації ринкової системи.

Один із відомих у СРСР фахівців у галузі міжнародного трудового права Е. Аметистов у зв'язку з цим справедливо зауважував: «Міжнародна організація праці була організаційним витвором соціал-демократичного компромісу із консерватизмом і лібералізмом як ідеологічними стратегіями регулювання ринкової економіки через державні інституції. Винайдення МОП відображало еволюцію манчестерського капіталізму в бік соціал-дирижистського курсу держави добробуту, що протиставлялася в свідомості широких верств населення егоїстичній мінімальній і корпоративно-буржуазній державі часів первинного накопичення капіталу»².

Можна повністю погодитись із цією думкою, що на той час стала доктринально-ідеологічним лейтмотивом для створення МОП: «приймаючи до уваги, що існують умови праці, що тягнуть за собою нужду і визиск для великої кількості людей, що породжує невдоволення, яке піддає небезпеці мир та згоду в усьому світі; і приймаючи до уваги термінову необхідність покращення цих умов шляхом, наприклад: регламентації робочого часу, включаючи встановлення максимального робочого дня та робочого тижня; регламентації набору робочої сили; боротьби з безробіттям; гарантії заробітної плати, що забезпечує задовільні умови життя; захисту робітників від хвороб, професійних захворювань і від нещасних випадків на виробництві; захисту дітей, підлітків та жінок, пенсії по старості та інвалідності; захисту інтересів трудящих, зайнятих за кордоном; визнання принципу рівної заробітної плати за рівну працю; визнання принципу профспілкової свободи; організації професійного та технічного навчання та інших заходів»³.

Фактична підготовка Статуту Міжнародної Організації Праці почалася незадовго до відкриття Паризької мирної конференції. До лютого 1919 року був уже готовий проект Статуту МОП, який створювався чиновниками англійських міністерств праці і внутрішніх справ.

Створення організації було продиктовано історичними обставинами, в яких виявилася слабкість ринкової моделі ліберального капіталізму в аспекті регулювання трудових правовідносин між приватними власниками, профспілками та окремими представниками класу найманих працівників. Водночас йшлося і про загальне посилення позицій ліворадикальних та реформістських політичних партій в урядах європейських країн після завершення першої світової війни.

Дуже характерним був персональний склад комісії. Він говорить, з одного боку, про дуже велике значення, яке глави великих держав надавали роботі цієї комісії в цілому: до складу комісії увійшли міністри і високі урядові чиновники країн-учасниць. З іншого боку, він свідчить про явне прагнення заздалегідь забезпечити для нової організації підтримку з боку лідерів реформістського крила політичних партій.

Одне з головних спірних питань стосувалося складу основного органу майбутньої організації – *Генеральної конференції*. Первинний англійський проект передбачав, що в цій Конференції «беруть участь по три представника від кожної з високих договірних сторін, з яких один є урядовим делегатом, а інші представляють відповідно: один – підприємців, а інший – трудящих кожної з високих договірних сторін» (ст. 3)⁴.

У той же час ст. 4 проекту встановлювала, що урядовий делегат буде на всіх засіданнях конференції мати два голоси, а неурядові делегати – по одному.

Ці пункти англійського проекту значною мірою визначали образ і характер майбутньої організації, відмінної в цьому відношенні від всіх інших. Вперше в міжнародну організацію міжурядового характеру було

запропоновано включити також представників організацій підприємців і трудящих і дати їм право голосу. Англійська пропозиція, що ввійшла потім з мінімальною зміною в Статут МОП, виражала основну ідею організації, одну з основних ідей реформізму – ідею примирення інтересів підприємців і робітників за посередництвом соціальної держави, що представляється нібито делегатами урядів. Включення представників профспілок до складу організації також мало на меті спробувати завоювати їй визначену підтримку з боку відомої частини організованих у профспілки робітників.

У ході дискусії позиція Гомперса і американської делегації була підтримана французьким представником Кольєром і італійською делегацією. Англійська і бельгійська делегації заперечували проти цієї позиції.

Спроби знайти який-небудь компроміс ні до чого не призвели, і зрештою американська пропозиція залишити представникам уряду в кожній делегації лише один голос була поставлена на голосування і відхилена 8 голосами проти 6. Таким же співвідношенням голосів була прийнята англійська пропозиція.

Навряд чи є підстави надавати великого значення зазначеному вище розбіжностям, тому що вони представляються лише розбіжностями між двома варіантами однієї і тієї ж системи представництва. Необхідно відзначити, що згадувана вище пропозиція Бернської профспілкової конференції про те, щоб представники профспілок мали в організації половину голосів, не була прийнята. Це було свідченням того, що соціал-демократичні партії, хоча і посилюючи свою впливовість в урядових структурах, врешті-решт не могли претендувати на утворення монолітної більшості, а тому і забезпечувати собі гегемонію.

Інше питання, що викликало розбіжності, стосувалося меж повноважень Генеральної конференції МОП, юридичної чинності, що повинні були б мати її рішення.

Таким чином, проєкт, по-перше, мав на увазі одну можливу форму прийнятих рішень – *міжнародну конвенцію*, що є найбільш відомою в практиці форм рішень міжнародних організацій, і, по-друге, вимагав прямої відмови законодавчих органів відповідного держави від ратифікації, для того, щоб вона мала право не застосовувати положення прийнятої МОП конвенції.

Залишившись спочатку в цьому питанні в ізоляції, американські делегати розпочали цілий ряд кроків, що увінчалися для них повним успіхом.

У відношенні ж рекомендації було встановлено тільки одне зобов'язання – інформувати МОП про прийняті в зв'язку з нею рішення. Але головне полягало в наступному: федеративні держави, «право яких приєднатися до конвенцій з питань праці піддано деяким обмеженням», отримували можливість розглядати прийняті конференцією конвенції як «прості рекомендації»⁵.

Таке рішення питання про повноваження конференції і про зобов'язання країн у зв'язку з її конвенціями і рекомендаціями варто оцінити як велику перемогу США. Вони не тільки звільнилися від будь-яких зобов'язань по прийнятим МОП конвенціям, але ще змогли поставити США в переважне в порівнянні з іншими країнами – членами МОП положення, тому що за більшістю країн зобов'язання, передбачені в первісному англійському проєкті (лише з невеликими змінами), були закріплені.

Результатом роботи комісії з міжнародного трудового законодавства Паризької мирної конференції була розробка пропозицій про мінімально необхідні реформи, до яких спонукав великі монополії найбільших капіталістичних країн розмах активності ліворадикальних політичних сил.

11 квітня 1919 р. пленарне засідання Паризької мирної конференції затвердило представлений комісією проєкт Статуту Міжнародної Організації Праці і схвалило створення організаційного комітету для підготовки першої сесії Генеральної конференції МОП, наміченої на жовтень того ж року у Вашингтоні. 28 квітня 1919 р. була затверджена так звана *хартія праці*. Обидва документи – Статут і хартія ввійшли у *Версальський мирний договір* (частина XIII), що був підписаний 28 червня 1919 р⁶.

Аналогічні включенням у Версальський мирний договір статті Статуту МОП увійшли як частина XIII у Сен-Жерменський (з Австрією) і Тріанонський (з Угорщиною) мирні договори, і як частина XII – у Нейський мирний договір з Болгарією.

Короткий нарис історії створення Міжнародної Організації Праці підводить до розгляду юридичних основ, що повинні визначати діяльність МОП, тобто її Статуту. У даному параграфі буде розглянутий текст Статуту, що був затверджений Паризькою мирною конференцією і який визначав діяльність МОП до закінчення другої світової війни. Питання про зміни, внесених у Статут у післявоєнні роки, буде розглянуто далі.

Однією з головних особливостей Статуту Міжнародної Організації Праці був зв'язок МОП з Лігою націй – організацією, створеною країнами, що перемогли в першій світовій війні в ім'я досягнення своїх політичних цілей. Зв'язок між членством у Лізі і членством у МОП (ст. 1 Статуту МОП), загальний бюджет, а точніше – оплата витрат МОП з бюджету Ліги націй (ст. 13), деякі форми контролю з боку Ліги націй за діяльністю МОП (ст. 13) – усе це говорило про те, що МОП є складовою частиною системи Ліги націй і повинна йти у фарватері її політики. У системі Ліги націй Міжнародна Організація Праці була автономною установою. У питаннях організації своєї роботи, також програми діяльності вона зберігала самостійність, що обмежувалася лише бюджетними ресурсами, що виділялися, як відзначалося вище, Лігою націй. Разом із тим взаємозв'язок Ліги націй з МОП і вплив Ліги націй на МОП були найбільш значимими саме в тих питаннях, що не можуть бути визначені жодним статутом міжнародних організацій, а саме – у питаннях політики, у питаннях відносин МОП з різними країнами світу. У цих питаннях Міжнародна Організація Праці аж до кінця другої світової війни слідувала за Лігою націй, як правило, займаючи ту ж позицію, що і Ліга націй»⁷.

У число більш конкретних задач включалися регламентація робочого часу, боротьба з безробіттям, встановлення заробітної плати, що забезпечує задовільні умови життя, захист робітників від професійних

хвороб і виробничого травматизму, захист праці дітей, підлітків і жінок, захист праці мігрантів, встановлення пенсій по старості і інвалідності, визнання принципу свободи профспілок і ряд інших можливих напрямків діяльності. Додатково в преамбулі до Статуту МОП вказувалося, що «відмова якої-небудь країни надати своїм трудящим людські умови праці стає на заваді для інших країн, що прагнуть до поліпшення умов праці, і в такий спосіб побічно утверджувався універсальний характер задач МОП.

Такими були основні офіційні цілі МОП, і у своїй істотній частині (крім посилання на Лігу націй) вони зберігають своє значення і понині.

Стаття 1 Статуту МОП передбачала, що первинними членами Міжнародної Організації Праці будуть первинні члени Ліги націй, а згодом членство в Лізі націй спричинить за собою членство в Міжнародній Організації Праці. Зміст цього формулювання Статуту полягав у тому, щоб участь у МОП зробити обов'язком усіх членів Ліги націй.

На практиці допускався і інший порядок набуття членства в МОП – до чи без вступу в Лігу націй або збереження членства в МОП після втрати членства в Лізі. Німеччина і Австрія були прийняті в МОП вже в жовтні 1919 року. Надалі виключення такого роду допускалися і по відношенню до інших країн, наприклад Японії і Бразилії, що (перша – якийсь час, а друга – постійно) залишалися членами МОП після виходу з Ліги націй, чи США, що вступили в МОП, не вступаючи в Лігу націй.

Основними органами МОП, у відповідності зі ст. 2 Статуту 1919 року, були Генеральна конференція представників усіх країн – членів організації (названа також Міжнародною Конференцією Праці, чи просто Конференцією) і Міжнародне Бюро Праці, тобто секретаріат організації, що знаходиться під керівництвом Адміністративної ради.

Генеральна конференція МОП являє собою верховний орган організації. На неї покладена основна функція МОП – розробка конвенцій і рекомендацій з різних питань, праці (ст. 19 Статуту). Генеральна конференція обговорює всі питання діяльності МОП, а також може приймати резолюції, що визначають програму роботи МОП і інструкції, що даються Міжнародному Бюро Праці. Вона збирається на свої сесії щонайменше один раз на рік (ст. 3).

Генеральна конференція МОП складається з чотирьох делегатів від кожної країни – члена МОП: двох делегатів уряду, одного делегата від представників класу найманих працівників і одного делегата від підприємців.

Уряди країн – членів організації призначають усіх делегатів, але вони зобов'язуються призначити неурядових делегатів і радників за згодою з найбільш репрезентативними організаціями трудящих та підприємців, «якщо такі організації існують» (ст. 3). У випадку, коли призначення зроблені в протиріччя цьому правилу, Конференція може двома третинами голосів відмовити в допуску делегата або радника на Конференцію.

Одне з дуже важливих правил Статуту полягає в тому, що кожен делегат даної країни має право голосувати незалежно від інших делегатів з будь-яких питань, обговорюваних Конференцією (ст. 4).

Саме собою зрозуміло, що співвідношення голосів на Конференції, при якому урядові делегати отримують 50% усіх голосів, визначає їхню провідну роль у діяльності організації і їхню особливу відповідальність за діяльність і політику МОП. МОП залишається міжурядовою організацією, хоча й особливою в силу участі в ній представників трудящих і підприємців.

Іншим основним органом МОП є *Міжнародне Бюро Праці*. У функції Міжнародного Бюро Праці, у відповідності зі ст. 10 Статуту, включені: збір і розподіл інформації з усіх питань, що відносяться до міжнародного регулювання умов праці і соціального захисту; вивчення питань, що передбачається подати на розгляд Конференції; проведення різних спеціальних досліджень, а також виконання таких повноважень і обов'язків, що можуть бути доручені Конференцією. Це складає набір звичайних функцій секретаріату міжнародної організації. На чолі Міжнародного Бюро Праці поставлений Директор, призначуваний Адміністративною Радою. Він, у відповідності зі ст. 9, повинен підбирати для роботи в бюро громадян різних країн.

Адміністративну раду можна вважати третім основним органом МОП. Головна функція Адміністративної ради полягає в керівництві роботою Міжнародного Бюро Праці. Згідно ст. 14, Адміністративній раді належить право розробки порядку денного Генеральної конференції МОП (хоча правом включати питання до порядку денного користується і сама Конференція). З часом функції Адміністративної ради значно розширилися і він став органом, що відіграє дуже велику роль у визначенні політики і програми діяльності всієї організації, а не тільки МБТ. Західні країни, і, насамперед Англія і Франція, були зацікавлені в цьому, тому що в Адміністративній раді, набагато більш вузькому за складом органу, ніж Конференція, керувати політикою організації було для них простіше і зручніше.

У відповідності зі ст. 7 Статуту МОП 1919 р., Адміністративна рада складалася з 24 членів: 12 представників урядів, 6 представників трудящих і представників підприємців. Пропорція представництва, встановлена для Генеральної конференції, була, таким чином, збережена і для Адміністративної ради.

З числа урядових членів Адміністративної ради вісім повинні були призначатися урядами «найбільш важливих у промисловому відношенні країн»⁸. Статут не фіксував порядку визначення цих країн, обумовлюючи тільки, що протести з приводу них будуть передаватися для рішення Раді Ліги націй.

Стаття 19 Статуту МОП 1919 року встановлювала, що Конференція може прийняти:

а) рекомендацію, що представляється на розгляд країн-членів з метою проведення її в життя у формі національного закону або ж в іншій формі;

б) проєкт міжнародної конвенції, що підлягає ратифікації країнами-членами»⁹. В обох випадках для остаточного ухвалення рішення потрібною є більшість у дві третини голосів.

Рекомендація не має і не може мати ніякої обов'язкової юридичної чинності.

За Статутом Міжнародної Організації Праці, країни-члени зобов'язалися подавати прийняті конвенції на розгляд компетентної влади з метою рішення питання про їхню ратифікацію. Ратифікація спричиняє зобов'язання прийняти всі необхідні міри для проведення в життя положень ратифікованої конвенції. Прийняті для виконання конвенції заходи можуть стосуватись як законодавчого, так і іншого порядку.

Такі конвенції приймалися не одностайно, а лише двома третинами голосів. І, нарешті, урядові делегати даної країни взагалі могли голосувати проти тієї чи іншої конвенції, що представляється для ратифікації компетентній владі.

Статут МОП у ст. 19 передбачає, що прийняття організацією якої-небудь конвенції (чи рекомендації) не може зачіпати більш вигідні для працюючих умови праці, що вже існують у тих чи інших країнах. Це є, власне кажучи, загально-правова презумпція, згідно з якою закон, який обмежує або (тим більше) скасовує те чи інше право, не має зворотньої сили. Тобто, його дія не може поширюватись на заміну чи скасування норм, що діяли щодо кола осіб у певному часовому проміжку, де закон надавав відповідні права.

Інше правило ст. 19 вимагає, щоб при виробленні будь-якої конвенції (чи рекомендації) для загального застосування Конференція рахувалася з країнами, у яких був і залишається недостатній рівень економічного розвитку або інші специфічні обставини створюють «істотно різні економічні умови»¹⁰. Конференція в цьому випадку повинна запропонувати такі зміни, які вона вважає необхідними через особливі умови цих країн.

Якщо нератифіковані конвенції не спричиняли ніяких зобов'язань для країн – членів МОП, то у відношенні ратифікованих конвенцій була встановлена визначена процедура розгляду заходів для їх застосування.

Кожна держава – член МОП зобов'язана представляти організації щорічні доповіді про заходи, прийняті для впровадження конвенцій, до яких вона приєдналася. Зведення цих доповідей представляється на розгляд Конференції.

Основними недоліками положень Статуту МОП, що стосуються порядку прийняття і застосування конвенцій, були ті положення Статуту, що ставлять різні країни – члени МОП і населення різних територій у нерівноправне положення. Один з цих недоліків – положення ст. 19 Статуту МОП, що ставило федеративні держави в переважне положення в порівнянні з іншими країнами – членами МОП, звільняючи перших (зокрема, США) від яких-небудь зобов'язань у зв'язку з прийнятими МОП конвенціями.

Інший недолік пов'язаний із включенням у Статут положення, що вимагало обумовлювати в конвенціях і рекомендаціях особливі умови для слабкорозвинених в економічному відношенні країн. Звичайно, було б нерозумним жадати від цих країн негайного здійснення всіх тих перетворень в області умов праці, яких домоглися представники профспілок промислово розвинених країн. Але правило Статуту МОП не просто забезпечувало слабкорозвинені в економічному відношенні країни від таких несвоєчасних реформ, що могли б лише завдати шкоди їхньому економічному розвитку і дати пряму вигоду їх конкурентам у розвинених країнах з ринковою економікою. Достатня «страховка» у цьому відношенні давалася тим, що питання про ратифікацію тих чи інших конвенцій було залишено на розсуд кожної країни – члена МОП. Правило, що вимагало прямого обумовлення особливих умов праці для таких країн, наприклад більшої тривалості робочого часу, означало, з позиції деяких радянських юристів-міжнародників¹¹, лише спробу увічнити «особливе, дискримінаційне становище трудящих економічно відсталих країн, що було вигідно не що тільки зароджувалася буржуазії цих країн, але і монополіям великих капіталістичних країн, що експортували капітал у слабкорозвинені в економічних відносинах країни. Зовні «реалістичне» положення Статуту набувало явно дискримінаційного характеру».

Так, вперше в історії була створена міжнародна, точніше – міждержавна, організація, безпосередньо пов'язана з проблемами осіб найманої праці в світі, що складають зміст профспілкової боротьби. Вона залишається єдиною у своєму роді організацією і дотепер.

Створення МОП було не наслідком абстрактного розвитку ідей міжнародного трудового законодавства, – тому що нічого подібного на законодавство в загальноприйнятому змісті слова на той період не було. Воно було наслідком, хоча і побічним, профспілкового руху протесту і становлення соціальної держави, який уряди промислово розвинених країн намагалися спрямувати в прийнятне для себе русло. Саме з цією метою і був створений механізм для розробки пропозицій про деякі реформи в області умов праці в міжнародному плані.

Вирішальним для загального напрямку діяльності будь-якої міжнародної організації є не статут, а реальне співвідношення сил у її керівних органах. Проте, значення статутних документів міжнародної організації не можна недооцінювати, тому що статут має бути законом її роботи.

Прийняттям Статуту не закінчився процес створення Міжнародної Організації Праці. Фактичне становлення МОП відбувалося і після початку її діяльності, і ніякої твердої грані тим часом і іншим провести неможливо.

До тексту статуту МОП неодноразово вносилися поправки (у 1922, 1946, 1953, 1962, 1972 рр.). Він включає преамбулу, чотири глави і додаток – Декларацію про цілі і завдання організації.

Перша глава – «Організація» – має 13 статей, присвячених членству, структурі організації, її складу і функціям її органів, відносинам з урядами та міжнародними організаціями, фінансовим і бюджетним питанням.

Друга глава – «Процедура» (21 стаття) визначає порядок денний, підготовку конференцій, порядок їх проведення, систему голосування, прийняття конвенцій і рекомендацій, обов'язки членів у зв'язку з конвенціями і рекомендаціями, порядок розгляду можливих скарг стосовно невиконання конвенцій. Третя глава (4 статті) присвячена загальним положенням щодо тлумачення статуту і конвенцій, а четверта – (2 статті) – положенням про чинний статус МОП і використання нею привілеїв та імунітетів.

Згідно із статутом, членом організації може бути будь-яка країна, що є членом ООН, якщо вона сповістила Генерального Директора Міжнародного Бюро Праці (МБП) про своє формальне прийняття зобов'язань, які випливають із статуту МОП. Саме таким чином було вирішено питання про членство в організації країн, що поповнили світове співтовариство після розвалу СРСР. Для нечленів ООН потрібно звернення з проханнями про прийняття. Воно розглядається Генеральною конференцією МОП, і позитивне вирішення має бути затверджене двома третинами голосів делегатів. Організація у своїй діяльності намагається знайти баланс між інтересами працівників, роботодавців та національних урядів. Така система називається трипартизмом (триохсторонністю). На сьогодні це єдина міжнародна організація, де об'єднання роботодавців та профспілок мають рівні права з національними урядами.

Підсумовуючи згадане вище, можна зробити наступні висновки.

1. Створення МОП було результатом політичної реакції урядів європейських країн на розгортання протестного руху ліворадикальних політичних сил. Організація була першопочатково покликана забезпечувати міжнародно-правову легітимізацію співробітництва урядів, підприємців та профспілок. Даний курс був соціал-дирижистською альтернативою манчестерського капіталізму, в умовах якого порушувались фундаментальні соціально-економічні права трудящих і створювалися ситуації нестабільності та високої поляризованості в суспільстві. Є підстави стверджувати, що європейський консенсуальний шлях започаткував МОП як медіаторську установу, що забезпечувала ідеологічний діалог між різними соціальними групами при арбітражній підтримці урядів.

2. Першопочатково позиція фундаторів була мінімалістською: убезпечити суспільство від революційних переворотів шляхом гуманізації трудового законодавства і відмову від крайнощів буржуазної конкуренції та самоорганізації. Водночас висунутий у статуті організації принцип соціальної справедливості визначає вектори подальшої еволюції держави-нічного сторожа в державу добробуту і соціальну правову державу. Ці нормативні презумпції і установки, однак, набули свого практичного інституційного закріплення лише після другої світової війни.

¹ Конвенции и рекомендации, принятые Международной организацией труда. – 1966. – С. 43.

² Амелистов Э. М. Международное право и труд. – М.: Политиздат, 1982. – 233 с. – С. 34.

³ Конвенции и рекомендации, принятые Международной конференцией труда. – 1966. – С. 18.

⁴ Там само. – С. 23.

⁵ Там само. – С. 67.

⁶ МОТ в современном мире. – 1983. – С. 56.

⁷ МОТ в современном мире. – 1983. – С. 23.

⁸ МОТ в современном мире. – 1983. – С. 67.

⁹ Цит. за: МОТ в современном мире. – 1983. – С. 23.

¹⁰ МОТ в современном мире, 1983. – С. 88.

¹¹ Луц Л. А. О трудовых отношениях в рамках международных (межгосударственных) организаций и гражданско-правовых отношениях этих организаций // Проблемы совершенствования советского законодательства: Тр. ВНИИСЗ. – 1974. – № 1. – С. 126-134.; Морозов Г. И. Международные организации. Некоторые вопросы теории. – М.: Политиздат, 1976. – 344 с.

Резюме

У МОП з самого початку проглядалося дві тенденції: монополістичний корпоративізм та профспілковий комунітаризм. Перша тенденція виражала інтереси власників виробництва і інтегрувалася із консервативним політичним курсом відповідного уряду (групи урядів). Друга тенденція виражала інтереси новозароджуваного середнього класу, який здійснював представництво через профспілки і представляв потенційний курс руху європейських держав до держави добробуту (соціальної держави).

Ключові слова: міжнародна організація праці, етапи історичного розвитку МОП, монополістичний корпоративізм, профспілковий комунітаризм.

Резюме

В МОП с самого начала наметилось две тенденции: *монополистический корпоративизм и профсоюзный коммуитаризм*. Первая тенденция выражала интересы собственников производства и интегрировалась с консервативным политическим курсом соответствующего правительства (группы правительств). Вторая тенденция выражала интересы новозарождаемого среднего класса, который осуществлял представительство через профсоюзы и представлял потенциальный курс движения европейских стран к государству благосостояния (социальному государству).

Ключевые слова: международная организация труда, этапы исторического развития МОП, монополистический корпоративизм, профсоюзный коммуитаризм.

Summary

Two main trends could be distinguished at the outset of the ILO: monopolistic corporatism and trade union communitarism. The first trend expressed interests of the owners of production and integrated with the conservative political course of the government (group of governments). The second trend expressed interests of the newborn middle class, which was represented by the trade unions and presented itself a potential course of movement of the European countries towards the welfare state (social state).

Key words: International Labour Organization, stages of historical development of the ILO, monopolistic corporatism, trade union communitarism

Отримано 21.07.2010

Ю. І. ЧИЖМАР

Юрій Іванович Чижмар, аспірант Львівського національного університету ім. І. Франка

**ПРАВОВИЙ РЕЖИМ МІЖНАРОДНИХ ТРУБОПРОВОДІВ:
ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ**

Постановка проблеми правового режиму міжнародних трубопроводів пов'язана з низкою наукових і практичних правових завдань. Правові проблеми, які виникають у процесі експлуатації міжнародних трубопроводів, поки що широко невідображені в сучасній науково-теоретичній літературі. З-поміж теоретиків міжнародного права, зокрема міжнародного транспортного права, виникають дискусії щодо методів правового регулювання, юрисдикційного імунітету держав, окремих положень правового оформлення операцій в сфері трубопровідного транспорту. Проте, всі науковці вказують на необхідність розроблення окремого правового режиму для міжнародних трубопроводів, обґрунтовуючи це специфічними особливостями цього виду міжнародного транспорту та його зростаючим значенням у світовій економіці.

Цим питанням вже присвячено низку монографій, публікацій як вітчизняних, так й іноземних, вчених, а саме таких, як В. Г. Шатров, М. М. Богуславський, В. Ф. Опришко, Н. Т. Блатова, Ю. С. Шемчушенко, І. І. Лукашук, П. М. Бірюков, В. С. Бруз, О. М. Садиков, В. А. Пояркова, О. Д. Макаров, С. М. Морозов, І. С. Дудніков, Ю. М. Колосов, Стефан Цапков, Е. Д. Браун, С. Виноградов, А. О. Конопляник та інших.

Аналіз їхніх досліджень виявляє низку не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена дана стаття. Її завдання, зокрема, визначити специфіку поняття правового режиму міжнародних трубопроводів у контексті міжнародного транспортного права, його основних характеристик.

Виклад основного матеріалу дослідження з подальшим новим обґрунтуванням отриманих наукових результатів розпочнемо з аргументації щодо необхідності вироблення та аналізу правового режиму міжнародних трубопроводів.

Енциклопедично «правовий режим» (від французького слова *regime* – порядок, від латинського *regimen* – управління, керівництво) визначається «як особливий правовий порядок, встановлений для певних сфер суспільних відносин чи суспільства в цілому ... Загальними ознаками правового режиму є наявність відповідних обмежень, заборон або пільг. Правовий режим виражає нерозривний зв'язок правової форми і змісту регульованих правом відносин, характеризується у цьому зв'язку моментом стабільності. Визначальною засадою правового режиму є характер його юридичної бази. Нею зумовлюється змістовний і політичний аспекти правового режиму»¹.

В одному з оглядів² літератури щодо визначень терміна «правовий режим», відзначивши, що практично в більшості випадків вчені визначають правовий режим як особливий правовий порядок, а визначення категорії «правовий режим» через категорію «порядок», певною мірою виправдано (оскільки етимологічно режим походить від слова «порядок»), автор погоджується з думкою низки вчених, таких як Б. Я. Бляхман, Н. І. Матузов і А. В. Малько, О. С. Родіонов, що правовий режим можна визначити, як «встановлений законодавством особливий порядок регулювання, представлений специфічним комплексом правових засобів, який за допомогою оптимального поєднання стимулюючих і обмежуючих елементів створює конкретну ступінь сприятливості або несприятливості з метою безперешкодної реалізації суб'єктами права своїх інтересів»³. Проте в галузевому контексті даної роботи запропоноване визначення в частині такої ознаки, як «встановлений законодавством порядок...», не є повним, оскільки правовий режим міжнародних трубопроводів як спеціальний порядок у міжнародно-правовому контексті встановлюється не лише законодавством.

Проте, чи існує єдиний правовий режим міжнародних трубопроводів у межах міжнародного права? Як відзначається в узагальнених дослідженнях, «відсутня однаковість у тому, як міжнародне право регламентує транскордонне транспортування енергоносіїв, транзит, інфраструктури. Відповідна практика держав у цій сфері досить обмежена... Міжнародна нормативно-правова база щодо транскордонних (з перетином